

УДК 340.12; 340.5

**ОПИТУВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА
В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

**POLL WITH THE USE OF A POLYGRAPH IN THE STATE SECURITY
OF BELARUS AND RUSSIA: A COMPARATIVE ANALYSIS**

Прощасв В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Інститут Служби зовнішньої розвідки України*

Статтю присвячено висвітленню з позиції юридичної компаративістики шляхом порівняння законодавства Білорусі та Росії особливостей організації та проведення органами державної безпеки двох держав опитування з використанням поліграфа. Досліджено правові підстави та дотримання принципів верховенства права, законності під час опитування з використанням поліграфа. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням іноземного законодавчого досвіду в цій специфічній сфері, яка зачіпає конституційні права та свободи людини і громадянина.

Ключові слова: державна безпека, органи державної безпеки, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшуковий захід, поліграф, опитування.

Починаючи з середини 90-х років минулого століття всі силові структури, у тому числі органи державної безпеки двох країн – Комітет державної безпеки Республіки Білорусь (КДБ РБ) та Федеральна служба безпеки Російської Федерації (ФСБ РФ) – почали активно застосовувати поліграф для вирішення своїх завдань. До речі, у теперішній час Росія поряд із США є «одним із лідерів використання поліграфа» [1]. Білорусь також намагається застосовувати опитування з використанням поліграфа (ОВП) на рівні провідних країн світу.

Зібраний та проаналізований автором нормативний матеріал показує, що досвід правового регулювання організації та проведення ОВП в РБ та РФ має суттєві особливості, аналіз яких із позиції юридичної компаративістики носить як теоретичний, так і науковий сенс. Крім цього, цей досвід може бути

корисним для зовнішньої розвідки та органів державної безпеки України.

Стосовно технічних характеристик поліграфа (як суто технічного приладу), розробок програмного забезпечення, методик та правових основ його застосування написано багато наукових праць, у тому числі й фахівцями Білорусі та Росії. Але проблематика порівняння нормативно-правових актів країн Союзної держави у сфері застосування поліграфа для опитування осіб в інтересах органів державної безпеки є фактично новим напрямом наукових досліджень. Отже, на теперішній час відсутні не тільки системні дослідження у цій сфері (на рівні дисертацій, монографій тощо), але немає й окремих наукових праць. Тому стаття є першою роботою у цьому напрямку наукових досліджень.

Метою дослідження є розкриття особливостей правового регулювання

організації і проведення ОВП КДБ Білорусі та ФСБ Росії шляхом порівняння існуючих у цих державах нормативно-правових актів.

Завданнями статті є пошук особливостей, їх аналіз, розкриття та тлумачення на користь подальшого удосконалення українського законодавства стосовно ОВП у діяльності розвідки та контррозвідки. Отже, ця стаття має як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз нормативно-правових актів силових структур Білорусі та Росії, у яких йдеться про «поліграф», показує, що законодавці двох країн вдало, на мій погляд, намагаються визначити термін «поліграф» та словосполучення «використання поліграфа» не з правової (юридичної) точки зору, а навпаки, з суто технічної. Натомість, правовий зміст, що відображає певні правові відносини у суспільстві з приводу використання поліграфа, надають таким словосполученням, як «опитування з використанням поліграфа», «психологічне обстеження шляхом опитування з використанням поліграфа», «вивчення та відбір кадрів шляхом опитування за допомогою поліграфа» тощо. Зазначимо, що у цих словосполученнях на першому місці стоїть слово «опитування», а потім – «поліграф». Це можна підтвердити посиланнями на конкретні положення нормативно-правових актів. Так, в «Інструкції про порядок проведення органами державної безпеки Республіки Білорусь опитування з використанням поліграфа» наведено такі визначення: «поліграф – спеціальний технічний засіб для синхронної реєстрації фізіологічних параметрів опитуваної особи за допомогою датчиків, які розміщені на її тілі», «опитування з використанням поліграфа (ОВП) – не травмуюча та нешкідлива для життя і здоров'я процедура опитування людини за спеціальними методиками з використанням контролю і оцінки фізіологічних реакцій, які реє-

струються за допомогою поліграфа» [2, п. 2].

У порівнянні із РБ, де використання поліграфа повністю визначено у відомчому *відкритому* нормативно-правовому акті КДБ РБ [2], в РФ подібного *відкритого* акту немає. У публікаціях та інтернет-виданнях іноді зустрічається назва нормативно-правового акту «Інструкція про порядок застосування органами ФСБ опитування з використанням поліграфа» (діє з березня 1993 року), але самого тексту немає. Натомість у ФСБ РФ розроблено два відкритих накази (стосовно організації та проведення професійного психологічного відбору для служби та роботи в органах ФСБ [3]; обов'язкового обстеження співробітників ФСБ та кандидатів на роботу на предмет вживання наркотичних засобів та психотропних речовин [4]) та один із грифом «для службового користування» (стосовно організації та проведення психологічного обстеження військовослужбовців, федеральних державних цивільних службовців і робітників в органах ФСБ [5]), в яких не тільки надаються посилання на можливість застосування поліграфа, але й регулюється правовими нормами значне коло питань щодо організації та проведення ОВП в органах ФСБ. Так, в «Інструкції щодо організації та проведення професійного психологічного відбору в органах федеральної служби безпеки (зі змінами та доповненнями)» [3] зазначено, що психологічний відбір кандидатів до служби та роботи у ФСБ здійснюється у процесі обстеження, який включає п'ять стадій: а) підготовчу стадію (реєстрація кандидатів, ознайомчий інструктаж, оформлення облікової документації); б) психодіагностичне тестування; в) індивідуальну психодіагностичну бесіду; г) **психофізіологічне обстеження – опитування з використанням поліграфа (ОВП)**; д) завершальну стадію (опис та аналіз результатів

обстеження, оформлення документації [3, ст. 15].

ОВП здійснюється лише у випадках успішного проходження кандидатом попередніх стадій обстеження.

У статтях 30-34 Інструкції прописані правовими нормами мета та процедура проведення ОВП. Так, ОВП спрямовано на перевірку інформації, яка попередньо отримана від кандидатів на службу (роботу) в ФСБ, а також для виявлення факторів ризику: зловживань спиртними напоями; вживання наркотичних засобів та психотропних речовин без призначення лікаря; участь у незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин; протиправних контактів із членами злочинних угруповань; участь у незаконному обігу зброї; участь у діяльності заборонених громадських об'єднань; скоєння кримінально караних дій; приховування або перекручення анкетних даних, відомостей про прибутки, майно і зобов'язання майнового характеру; контактів зі спеціальними службами і організаціями іноземних держав; спроб вступу до органів безпеки на службу, роботу задля інтересів заборонених громадських об'єднань, злочинних та інших організацій; зловживання посадовими повноваженнями.

Навіть якщо під час ОВП не було виявлено факторів ризику, пов'язаних зі зловживаннями спиртними напоями, вживаннями наркотичних засобів та психотропних речовин без призначення лікаря, участю у незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин тощо, – все одно кандидати на службу (роботу) або співробітники (працівники) ФСБ у плановому або позаплановому порядку *обов'язково* проходять обстеження на предмет вживання наркотичних засобів або психотропних речовин. Організація та порядок обстеження регулюється «Інструкцією про організацію та проведення в органах федеральної служби

безпеки обов'язкового обстеження на предмет вживання наркотичних засобів і психотропних речовин» [4], що спрямовано на забезпечення власної безпеки, а також на визначення професійної придатності кандидатів-військовослужбовців і цивільного персоналу.

У процесі обов'язкового обстеження проводиться комплекс заходів, який включає психофізіологічні дослідження та тестування. Психофізіологічні дослідження, у тому числі й ОВП, здійснюють Центральна науково-дослідна лабораторія психофізіології та психології праці ФСБ РФ, психофізіологічні центри і психофізіологічні лабораторії військово-медичних підрозділів територіальних органів безпеки, групи професійного психологічного відбору освітніх закладів ФСБ РФ.

Якщо перевіріці підлягає інформація стосовно приховування або перекручення анкетних даних, відомостей про прибутки, майно і зобов'язання майнового характеру, додатково перевіряються відомості на підставі «Інструкції щодо організації та проведення професійного психологічного відбору в органах федеральної служби безпеки (зі змінами та доповненнями)» [3].

Процедура ОВП включає наступні етапи: а) вивчення інформації, яка була отримана у процесі психодіагностичного тестування і індивідуальної психодіагностичної бесіди; б) проведення бесіди, яка передуює ОВП, та підготовка запитальників задля проведення тестування на поліграфі; в) інструктаж щодо порядку проведення тестування на поліграфі та встановлення датчиків; г) проведення тестування на поліграфі; д) попередня оцінка даних, які були отримані під час тестування на поліграфі; е) після тестова бесіда (проводиться у випадках, якщо за результатами попередньої оцінки даних виявлені фактори ризику); ж) обробка і оцінка даних, які були отримані у процесі тестування на поліграфі; з) оформ-

лення висновку за результатами проведення ОВП.

У висновку відображаються: прізвище, ім'я та по батькові; дата народження; дата проведення ОВП; модель поліграфа; перелік факторів ризику, які перевірялися; переліки питань (запитальники); дані, які були отримані у процесі перед тестової, після тестової бесід та тестування на поліграфі; висновки; прізвище, ім'я та по батькові спеціаліста, який проводив ОВП.

Висновок за результатами проведення ОВП долучається до протоколу та використовується для підготовки кінцевого висновку щодо професійної придатності кандидата.

В «Інструкції про порядок проведення органами державної безпеки Республіки Білорусь опитування із використанням поліграфа» [2] в основному повторюються вищенаведені положення нормативно-правових актів ФСБ. Але мають місце і особливості, до яких можна віднести:

– якщо в ФСБ Росії ОВП здійснює поліграфолог, що працює у складі спеціального психофізіологічного центру або психофізіологічної лабораторії воєнно-медичного підрозділу ФСБ, то в КДБ Білорусі спеціалістом із проведення ОВП (поліграфологом) може бути просто *посадова особа органів державної безпеки, державної установи освіти* «Інститут національної безпеки Республіки Білорусь», що пройшли спеціальну підготовку, отримали відповідну спеціальність, кваліфікацію та мають допуск на право самостійного проведення ОВП;

– результати ОВП мають *вірогідний характер і орієнтуюче значення*. На підставі результатів ОВП відносно опитуваної особи не може бути прийнято будь-яких заходів, які порушують її законні права та свободи;

– основними напрямками проведення ОВП є *підбір* на службу (роботу) до органів державної безпеки; при призна-

ченні на *окремій посаді* співробітників органів державної безпеки; у процесі здійснення *оперативно-розшукової діяльності*; при проведенні *службових розслідувань та службових перевірок*;

– ОВП не проводиться для *прогнозування дій або намірів* опитуваної особи;

– добровільна згода на проведення ОВП відбирається від опитуваної особи *співробітником* оперативного, слідчого або кадрового підрозділу органів державної безпеки у *письмовій формі на бланку встановленої форми*;

– *відмова* від ОВП не є підтвердженням причетності опитуваної особи до скоєння події, що встановлюється, не може розглядатися як свідчення втаємничення відомих їй відомостей і *не тягне обмеження її законних прав та свобод*;

– при проведенні ОВП відносно *громадян, які співпрацюють з органами державної безпеки на конфіденційній основі*, допускається отримання згоди від них *в усній формі*;

– *забороняється* проводити ОВП відносно осіб, які не досягли *16-річного віку*; відносно осіб до 18 років (за згодою батьків), законних представників, педагога або психолога із письмовим підтвердженням такої згоди;

– для проведення ОВП підрозділ-ініціатор готує *завдання*, яке затверджується керівником органу державної безпеки або його заступником; у *негайних випадках* ОВП може здійснюватися за *усним дозволом* керівництва, але упродовж *48 годин* завдання повинно бути оформлено у встановленому порядку;

– *час, місце та умови* проведення ОВП визначає підрозділ-ініціатор з обов'язковою *згодою із поліграфологом*; підрозділ-ініціатор *відповідає* за організаційне та оперативне забезпечення проведення ОВП на всіх його етапах;

– запитання, які ставляться під час ОВП, *обов'язково попередньо обговорюються із опитуваною особою* та

повинні бути сформульовані таким чином, щоб виключити можливість *приниження або образи опитуваної особи*;

– здійснення аудіо-відео записів під час ОВП *можливе на вимогу* підрозділу-ініціатора або опитуваної особи з письмовим підтвердженням у заяві. Якщо опитувана особа не згодна, то вона на бланку заяви викреслює слова «відео-запис» або «аудіо-запис»;

– ОВП може здійснюватися одним або *кількома* поліграфологами;

– *мова* для опитування повинна бути рідною або такою, якою опитувана особа вільно володіє; якщо співробітник підрозділу-ініціатора, поліграфолог та опитувана особа не можуть спілкуватися однією мовою, запрошується перекладач;

– за рішенням поліграфолога у приміщенні при проведенні ОВП можуть бути присутніми співробітник підрозділу-ініціатора, асистент поліграфолога, перекладач, медичний працівник. Присутність інших припускається лише з дозволу поліграфолога та співробітника підрозділу-ініціатора за згодою опитуваної особи;

– ОВП не може продовжуватися більш *двох годин* без перерви із загальною тривалістю більше *восьми годин* упродовж однієї доби. Не рекомендується проводити ОВП у нічний час з 23.00 до 07.00.

За розсудом поліграфолога ОВП не здійснюється відносно осіб у стані фізичного або психічного виснаження; з гострими больовими відчуттями; з психічними розладами (захворюваннями); у стані загострення захворювань, пов'язаних із порушеннями діяльності серцево-судинних або дихальних систем; під впливом сильнодіючих лікарських засобів (впливає на діяльність вегетативної нервової системи); у стані алкогольного сп'яніння або у стані, що є наслідком вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, токсичних або інших одурманюючих

речовин, а також у період абстиненції; вагітних жінок після настання другого триместру вагітності з урахуванням їх стану; відносно яких поліграфолог знаходиться у службовій або іншій залежності, у родинних або дружніх стосунках.

Здається, що ОВП стосовно вищезазначених осіб повинно здійснюватися *не за розсудом* поліграфолога, а на основі чітко прописаних правовою нормою засадах.

Щодо порядку використання результатів ОВП, то в цьому також є особливості:

– відомості про підготовку та проведення ОВП не підлягають розголошенню будь-кому, за виключенням підрозділу-ініціатора, поліграфологів, їх безпосередніх начальників, а також осіб, які затвердили завдання на проведення ОВП;

– можливість ознайомлення опитуваної особи із результатами ОВП вирішується підрозділом-ініціатором у кожному конкретному випадку індивідуально;

– якщо опитувана особа не згодна з результатами ОВП і вимагає повторного його проведення, рішення про доцільність ОВП приймає підрозділ-ініціатор за погодженням із поліграфологом;

– за згодою з опитуваною особою матеріали ОВП можуть бути використані в науково-дослідній роботі та в навчально-методичних цілях;

– підрозділ-ініціатор протягом трьох місяців (у робочому або офіційному порядку) зобов'язаний повідомити поліграфолога (його безпосереднього керівника) про підтвердження або не підтвердження результатів.

Висновки. Організація та проведення ОВП в РБ та РФ не визначається законодавством. Дійсно, не може існувати закон про використання окремого приладу або технічного засобу, але стосовно кваліфікації поліграфологів, їх навчання, отримання відповідних дипломів та сертифікатів, вста-

новлення морально-етичних меж, які не можна переступати під час ОВП, тощо, – все це повинно бути унормовано на рівні закону. На підставі положень закону всі державні та недержавні

структури мають розробляти відомчі інструкції щодо організації та проведення ОВП, при чому обов'язково реєструвати їх у відповідних міністерствах юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Использование полиграфа. Интернет-ресурс. URL: <http://юрдело.рф/ru/k%D1%80imin%D0%BEI%D0%BEgiya/p%D0%BEIig%D1%80%D0%B0f.html>.
2. Постановление Комитета государственной безопасности Республики Беларусь от 27 ноября 2014 г. № 31 «Об утверждении Инструкции о порядке проведения органами государственной безопасности Республики Беларусь опроса с использованием полиграфа». URL: <http://www.kgb.by/ru/prikaz91/>.
3. Приказ ФСБ РФ от 13 апреля 2011 г. № 151 «Об утверждении Инструкции по организации и проведению профессионального психологического отбора в органах федеральной службы безопасности» (с изменениями и дополнениями) (зарегистрирован Минюстом России 2 июня 2011 г., регистрационный № 20926) // <http://base.garant.ru/55171502/#friends>.
4. Приказ Федеральной службы безопасности Российской Федерации от 16 июля 2012 г. № 356 г. Москвы «Об утверждении Инструкции об организации и проведении в органах федеральной службы безопасности обязательного обследования на предмет употребления наркотических средств и психотропных веществ». URL: <http://www.rg.ru/2012/08/17/instrukciya-dok.html>.
5. Приказ ФСБ России от 12 апреля 2011 г. № 148 / ДСП «Об утверждении Инструкции по организации и проведению психологического обследования военнослужащих, федеральных государственных гражданских служащих и работников в органах федеральной службы безопасности» (зарегистрирован Минюстом России 9 июня 2011 г., регистрационный № 20960). URL: <http://www.rg.ru/2012/08/17/instrukciya-dok.html>.

Статья посвящена рассмотрению с позиции юридической компаративистики путем сравнения законодательства Беларуси и России особенностей организации и проведения органами государственной безопасности двух государств опроса с использованием полиграфа. Исследованы правовые основания и соблюдение принципов верховенства права, законности при опросе с использованием полиграфа. Сформулированы предложения по усовершенствованию отечественного законодательства с учетом иностранного законодательного опыта в этой специфической сфере, которая затрагивает конституционные права и свободы человека и гражданина.

Ключевые слова: государственная безопасность, органы государственной безопасности, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное мероприятие, полиграф, опрос.

The article is devoted to consideration from the point of view of comparative law by comparing the legislation of Belarus and Russia with the features of organizing and conducting polling by state security agencies of two states using a polygraph. The legal grounds and the observance of the principles of the rule of law, the legality of the survey using the polygraph are investigated. Formulated proposals for the improvement of domestic legislation, taking into account foreign legislative experience in this specific area, which affects the constitutional rights and freedoms of man and citizen.

Key words: state security, state security bodies, operational-search activity, operational-search measure, polygraph, survey.